

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПАРЛАМЕНТІНДЕ ЗАҢ ШЫҒАРУ ПРОЦЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тулегенова Жанель, «Құқық және экономика негіздері» мамандығы
Ғылыми жетекші: з. ғ.к., профессор Укин С.К.
Ө.Сұлтанғазин атындағы Қостанай мемлекеттік педагогикалық
Университеті, Қостанай қ.

Билікті бөлу жүйесінде жетекші орынды биліктің заңнамалық тармағы алады. Заң шығарушы билік – бұл халық өз өкілдеріне берген, заң актілерін шығару, сондай –ақ атқарушы билікті, негізінен қаржы саласында бақылау мен қадағалау арқылы алқалы түрде жүзеге асырылатын мемлекеттік билік. Заң шығарушы билік – өкілетті билік болып табылады. Сайлау рәсімі барысында халық билікті депутаттарға береді, осылайша заң шығару органдарына мемлекеттік билікті жүзеге асыруға уәкілеттік береді. Қазақстан Республикасындағы мұндай заң шығарушы орган Парламент болып табылады. Қазақстан Республикасы Парламенті қабылдайтын жоғары өкілді орган болып табылады және екі Сенат пен Мәжіліс атты палаталардан тұрады.

Қазақстандық ғалымдардың көпшілігі Қазақстан Республикасы Парламентінің заң шығару қызметінің басымдылығын атап өтеді. Бекжанов Б.А. «Заң шығару функциясы – бұл кез келген Парламенттің бірінші дәрежелі және негізгі функциясы», - деп есептейді. Бұл функция Парламенттің мақсаты – заңдар мен өзге де нормативтік-құқықтық актілерді қабылдау, сол арқылы қоғам мен мемлекеттің тұрақтылығы мен әл-ауқатын қамтамасыз ету дегенді білдіреді. Бұл ереже ҚР Конституциясының 49-бабында тікелей бекітілген.

Баймаханов М.Т. атап өткендей: «Заң шығару – қазіргі Парламенттің өзіндік «визит карточкасы», парламенттер қызметінің барлық басқа бағыттары осы басты бағыттан туындады, оны нығайту және одан әрі толығымен кетіру, ол үшін неғұрлым қолайлы жағдайлар мен алғышарттар жасауға арналған. Заң шығаруды жүзеге асыруда парламентті алмастыра алмайды, өйткені өзінің сипаты мен табиғаты бойынша қолданылатын мәселелерді шешу рәсімдеріне, нысандары мен әдістеріне парламент сияқты қызметтің осы бағытына бейімделген». Біз бұл пікірмен келіспейміз, өйткені Парламенттің мәніндегі ең маңыздысы оның өкілдік функциясы болып табылады деп санаймыз. Сонымен қатар, біз ерекше жағдайларда Қазақстан Республикасы Президентінің Заң шығаруына жол берілетінін атап өттік.

Қазақстан Республикасы Парламентінің құзыретін іске асырудың құқықтық нысаны қабылдайтын актілері болып табылады, оның негізі – заң.

Заң бірқатар белгілермен сипатталады. Заң құқықтық нормаларды қамтиды, сондықтан нормативтік акт болып табылады. Ол орындау үшін міндетті және ел аумағында жұмыс істейтін барлық мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, қоғамдық ұйымдар мен азаматтардың заң базасы болып табылады және Конституциядан басқа, мемлекеттік органдардың кез келген актілерімен салыстарғанда жоғары заңдық күші бар [1, 214б.].

Заңдарды Парламент палаталары ерекше тәртіппен қабылдайды, ол Парламенттің заң шығару қызметі жүзеге асырылатын іс-қимылдар жиынтығын білдіретін заң шығару процесінде іске қаралады. Қазақстанда заңнамалық процесс бірнеше кезеңнен тұрады. Оларға қысқаша тоқталып кетсек.

1) Алдын ала әзірлеу кезеңі. Кез келген заң жобасын әзірлеу қандай да бір заңды құру идеясынан басталады. Барлық мүдделі мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдар мен тұлғалар заңнамалық актілерді әзірлеу жөнінде ұсыныстарды енгізуге немесе актілердің бастамашылық жобаларын уәкілетті органдардың қарауына беруге құқылы. Жобаны жайындауға заң шығару органының заң бөлімшесі қызметкерлерінің қатысуы міндетті. Алексеев С.С. кәсіби заңгерлерді тарту қажеттілігі туралы былай деп жазған: «Заң өнертабыс ретінде, адамның ақыл – ойының кез келген жетістігі ретінде талантты тұлғалармен құрылуы

тиіс. Конструктивті ойлауы бар адамдарды заңдарды әзірлеуге тарту қажет». Заң техникасының ережелері мүдделі субъектілерінің заң жобасының мәтінін ғана емес, сонымен қатар, осы заң жобасына тұжырымдаманы әзірлеуді талап етеді. Бұл кезеңді сондай – ақ бірнеше кезеңге бөлуге болады: заң жобасын әзірлеу идеясының пайда болуы; заң жобасын әзірлеу туралы шешімді қабылдау; заң жобасын дайындау; заң жобасын талқылау; заң жобасын келісу және пысықтау. Бұл жерде кейбір ғалымдар заң шығару органында нормативтік акт жобасының ресми өтуінің тағы екі қосымша сатысын қамтитынын атап өту қажет. Бұл жобаны заң шығару органының көмекші аппаратында қарау және пысықтау және енгізілген жобаны қарауды заң шығару органы отырысының күн тәртібіне енгізу [2, 136].

Заңшығармашылық қызметтің осы сатысының осылай кеңеюі қисынды болып табылады, өйткені заң шығарушы органның жобаны тікелей қарауы оның заң жобасы бойынша қорытынды дайындауға байланысты комиссиялар мен комитеттер әзірлеуінің алдында болады. Дайындық комиссиялары мен жұмыс таптарының құрамына комиссиялар мен комитеттердің құрамына кірмейтін депутаттар енгізілуі мүмкін. Сондай – ақ олардың жұмысына заң жобасының бастамашылары кеңесші дауыс құқығымен қатыса алады. Баламалы жобаларға келетін болсақ, олар негізгілерімен бірге қаралады. Дайындық комиссиясы жергілікті жерлерде: еңбек ұжымдарында, ғылыми мекемелерде, қоғамдық ұйымдарда, азаматтардың жиналыстарында алдын ала талқылау жүргізу туралы шешім қабылдауға құқылы. Заң жобалары ғылыми сараптамаға жіберілуі мүмкін, олар бойынша Қазақстан Республикасы Үкіметінің қорытындылары сұралуы мүмкін. Үкіметтің қорытындысы болған кезде ғана енгізілетін бірқатар заң жобалары да бар. Қазақстан Республикасы Конституциясына сәйкес мемлекеттің қаржылық жағдайларын өзгерту туралы заң жобалары, мемлекеттік бюджет есебінен жабылатын шығыстарды көздейтін басқа да заң шығару жобалары осындай болып табылады.

2) Мүдделі субъектілердің заң жобасын әзірлеу туралы заңнамалық бастама құқығы субъектісіне қатынастар енгізу. Яғни, заң құру идеясын Қазақстан Республикасы Президентіне, Парламент палаталарының, Үкіметтің депутаттарына жеткізу. Заң шығару бастамасының құқығы заң жобасы енгізілген кезден бастап ғана туындайды. Заң шығару органының енгізілген жобаны қабылдау және оны қарауды жақын отырыстың күн тәртібіне енгізу, оны қарау және шешім қабылдау міндеті осы құқыққа сәйкес келеді.\

3) Заң шығару бастамасын іске асыру, яғни заң шығару бастамасы құқығын субъектінің Парламенттің қарауына міндетті заң жобасының немесе Парламенттің өзге де заңнамалық актісінің мәтінін ресми енгізуі.

Заң жобасы қағаз және электрондық жеткізгіштерге қажетті қосымшалармен (заң жобасы бойынша материалдармен) Мәжіліске мемлекеттік және орыс тілдерінде енгізіледі.

Материалдар мемлекеттік және орыс тілдерінде ұсынылады. Қазақстан Республикасы заңнамалық актілеріне қзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы заң жобасын енгізген кезде заң техникасы ережелерін сақтай отырып орындалған өзгерістер мен толықтырулардың тиісті негіздемесімен баптардың қолданыстағы және жаңа редакциясының салыстырмалы кестесі ұсынылады.

Егер заң жобасы жеке кәсіпкерлік субъектілерінің мүдделерін қозғайтын болса, жеке кәсіпкерлік субъектілерінің аккредиттелген (жеке кәсіпкерлік субъектілерінің бірлестіктерін аккредиттеу – тиісті мемлекеттік органдардың жеке кәсіпкерлік субъектілері бірлестіктерінің кәсіпкерлік мәселелері жөніндегі сараптамалық кеңестерде жеке кәсіпкерлік субъектілерінің мүдделерін білдіруге белгіленген критерийлерге сәйкестігін тануы) бірлестігінің сараптамалық қорытындысы ұсынылады.

Заң жобасы халықаралық шарттарды ратификациялауға енгізілген кезде Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігі куәландырған бекітуге енгізілетін құжаттардың мемлекеттік, орыс және әртүрлі оқылған кезде басымдығы бар оларға қол қоюдың өзге де тілдерінде көшірмелері қоса беріледі. Заң жобасымен бірге тәуелсіз сараптаманың қорытындысы ұсынылуы мүмкін.

Көрсетілген қосымшалардың бірі болмаған, сондай – ақ олардың мемлекеттік және

орыс тілдеріндегі мәтіндері дәл болмаған кезде Мәжіліс белгіленген талаптарды орындау үшін құжаттарды тіркеуден өткізбей –ақ бес күн ішінде заң жобасының бастамашысына қайтарады.

4) Заң жобасына мәжілістің тиісті тұрақты комитеттерінде қарау және қорытынды дайындау. Тіркелген заң жобасы алдын ала қарау және оған одан әрі жұмыс істеу тәртібі туралы ұсыныстарды дайындау үшін Мәжілістің қаулысымен тиісті комитетке жіберіледі. Қорытынды дайындау үшін қажетті мерзім тапсырмада көрсетіледі және Палата Аппаратының тиісті комитеттерінде және заңнама бөліміне тіркелген заң жобасы келіп түскен күннен бастап күнтізбелік отыз күннен кем болмауы тиіс. Егер Президенті арнайы Жолдаумен заң жобасын қарауды шұғыл деп жариялаған жағдайда, Палатаның Бас комитеті қорытынды дайындауға қажетті мерзім күнтізбелік жеті күннен аспауы тиіс. Егер бір мәселе бойынша балама жобалар енгізілсе, Мәжіліс оларды бірінші оқу барысында бір мезгілде талқылап, жобалардың қайсысы негізге алынатыны туралы шешім қабылдайды.

5) Келесі кезең – заң жобасын заң шығару органы отырысының күн тәртібіне енгізу. Күн тәртібін бекіту – отырыста заң шығарушы органның өз құзыретінде қандай мәселелер және қандай ретпен қаралуға тиіс деп шешеді. Заң жобасын заң шығарушы органының отырысында талқылау жобамен толық және жан-жақты танысуға, ол бойынша пікірлер мен пайымдауларды егжей-тегжейлі көрсетуге, барлық қажетті өзгерістер мен жақсартуларды енгізуге және нәтижесінде заңнамалық актінің неғұрлым орынды және оңтайлы нұсқасын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Кез келген жобаны талқылау ол бойынша баяндамадан басталады. Баяндамашы ретінде, әдетте, заң жобасының бастамашысы болады. Заң жобаларын және Президент ұсынған заңнамалық ұсыныстарды, сондай-ақ Президенттің өтініштерін қарау, оларды қабылдау қажеттілігін негіздей отырып, Президенттің ресми өкілінің сөз сөйлеуінен басталады. Жобаның кез келген бастамашысының баяндамасында қарастырылатын жобаны қабылдау қажеттілігі туралы, осы актінің алдында тұрған мақсаттар туралы мәселелер баяндалады. Жобаның негізгі мазмұны, оның маңызды тұстары сипатталады, жобаны әзірлеуге кім тартылғаны көрсетіледі. Сондай-ақ бас комиссияның қосымша баяндамалары тыңдалып, жазбаша қорытындылар жарияланады.

Заң жобасын Мәжілістің жалпы отырысында қарау. Заң жобасы Палатаның барлық тұрақты комитеттерінің және Палата Аппаратының тиісті бөлімінің қорытындылары болған кезде ғана Мәжілістің жалпы отырысында қаралуы мүмкін. Егер Мәжіліс нақты жобаға қатысты басқа шешім қабылдаса, заңдардың, оның ішінде конституциялық заңдардың жобаларын мәжілістің жалпы отырыстарында қарауды бір оқылымда жүзеге асыруға болады. Кодекстердің жобалары, оларға өзгерістер мен толықтырулар кемінде екі оқылымда қаралады.

Мәжіліс заң жобасының негізгі ережелерін талқылайды және түзетулер нысанында ұсыныстар мен ескертулер айтады, қажет болған жағдайда талқылау үшін жобаны жариялау туралы ұсыныстарды қарайды.

Мазмұнына байланысты заң шығару органының арнайы шешімі бойынша жоба толығымен, не бөліктерімен, тарауларымен, бөлімдермен немесе баптар бойынша талқыланады. Ең маңызды және ең күрделі жобалар алдымен тұтастай, содан кейін бөліктер немесе жеке баптар бойынша талқылануы мүмкін. Талқылау нәтижелері бойынша мәжіліс жобаның негізгі ережелерін мақұлдайды немесе оны қабылдамайды. Мәжіліс депутаттары жалпы санының көпшілік дауысымен қаралған және мақұлданған заң жобасы Сенатқа беріледі. Мақұлдаған жағдайда жоба Сенаттың қарауына беріледі [3, 85б.].

6) Заң жобасын Сенатта қарау. Осы кезеңде заң жобасы ескертулер мен ұсыныстар енгізу жолымен өзгертілуі мүмкін және қабылдаған жағдайда Мәжіліске пысықтауға жіберіледі. Бұл кезең екі процестен – заң жобасын қабылдау немесе қабылдамау және оған түзетілер енгізу. Сенаттың заңдарды қылдауы міндетті сипаттама болмайды, бірақ егер олар Парламенттің осы палатасында қараудың нысанасы болса және мақұлдаса, заңға сәйкес екі палата өкілдерінен келісім комиссиясын құру талап етіледі. Заң жобасын Сенатта

қарау мерзімі 60 күнге дейін. Сенат депутаттары жалпы санының көпшілік даусымен қабылданған жоба заңға айналады және 10 күн ішінде Президентке қол қоюға ұсынылады. Сенат депутаттары жалпы санының көпшілік даусымен қабылданбаған жоба Мәжіліске қайтарылады.

7) Заң жобасын Мәжілісте пысықтау рәсімі. Бұл кезең факультативті болып табылады. Сенат Конституциялық заң жобасына кемінде үштен екісінің даусымен, ал заң жобасына осы палата депутаттарының көпшілік даусымен өзгерістер мен толықтырулар енгізуге құқылы. Мысалы, Ресейде Федерация Кеңесі заң жобасына түзетулер енгізе алмайды, тек келісім комиссиясын құруға бастамашы бола алады. Конституциялық заңның немесе заңның жобасына Сенат енгізген өзгерістер мен толықтырулар бұл туралы қаулымен, баптардың бұрынғы және жаңа редакциясының салыстырмалы кестесімен, сондай – ақ заң жобасының мәтінімен бірге шешім қабылданған кезден бастап екі аптадан аспайтын мерзімде Сенат Аппараты арқылы Мәжіліске жіберіледі. Мұндай жағдайда қайтарылған заң жобасы мәжілісте қайта қаралады және ұсынылған өзгерістермен және толықтырулармен депутаттардың жалпы санының көпшілігі келіскен жағдайда заң қабылданды деп есептеледі, Мәжіліс Төрағасының қолымен бекітіледі және ол мәжілістің жалпы отырысында қабылданған күннен бастап 3 күн ішінде Сенатқа жіберіледі. Келісім қаулымен рәсімделеді. Келіспеген жағдайдағ сонымен қатар, Мәжіліс қаулысы рәсімделіп, одан басқа келісу комиссиясының сандық құрамы туралы ұсыныс шығарылады. Палаталар әр Палатадан депутаттардың тең санының қатысуымен келісім комиссиясын құрады. Тұтастай алғанда Сенат депутаттары жалпы санының көпшілік даусымен қабылданбаған жоба Мәжіліске қайтарылады. Егер Мәжіліс депутаттардың жалпы санының үштен екісінің көпшілік даусымен жобаны қайтадан мақұлдаса, ол қайтадан талқылау және дауыс беру үшін Сенатқа беріледі. Қайта қабылданбаған заң жобасы сол сессия ішінде қайтадан енгізіле алмайды [4, 233б.].

Сенат депутаттарының жалпы санының көпшілік даусымен енгізілген заң жобасына өзгерістер мен толықтырулар Мәжіліске жіберіледі. Егер Мәжіліс депутаттарының жалпы санының көпшілік даусымен ұсынылған өзгерістер мен толықтырулармен келіссе, заң қабылданды деп есептеледі. Егер Мәжіліс сол көпшілік дауыспен Сенат енгізген өзгерістер мен толықтыруларға қарсылық білдірсе, Палаталар арасындағы келіспеушіліктер келісу рәсімдері арқылы шешіледі.

Мемлекеттік кірістерді қысқартуды немесе мемлекеттік шығыстарды ұлғайтуды көздейтін заң жобалары Республика Үкіметінің оң қорытындысы болған кезде ғана енгізілуі мүмкін.

Әзірленген жобаны заң шығару органына енгізу фактісінің ресми заңдық маңызы бар. Осы сәттен бастап заң шығару процесінің бірінші кезеңі – мемлекеттік еркіндікті алдын ала қалыптастыру тоқтатылады және жаңа кезең – бұл еркіндікті құқық нормаларында бекіту басталады. Заңның бастапқы мәтінін әзірлеу жөніндегі құқықтық қатынастар осы кезеңде таусылады, бірақ ресми тәртіпте жобаны қарауға және шешім шығаруға байланысты жаңалары пайда болады.

Заң жобасын бекіту заң шығару процесінің орталық сатысы болып табылады, өйткені дәл осы кезеңде заң жобасының мәтініндегі ережелерге заңды мән беріледі.

Заңның ресми өтуінің төрт негізгі сатысын атап өтуге болады: жобаны заң шығару органының талқылауына енгізу, жобаны тікелей талқылау, заңды қабылдау, оны жариялау/баспасөзде жариялау [5, 18б.].

Заң жобасын заң шығару органына ресми енгізу сатысы толығымен дайын жобаны заң шығару органына жіберуге бағытталады.

Заң әдебиетінде жобаны қарауға ресми шығарудың екі түрін бөліп қарастырады. Біріншісі – кооперативтік енгізу, заң шығару органы қойылған мәселені қарауға міндетті, өйткені жоба бастамашысының ерік білдіруімен байланысты. Екіншісі – факультативтік енгізу. Заң шығару органы басшылығына енгізілген жобаны күн тәртібіне қою немесе оны қараусыз қалдыру, пысықтау немесе редакциялау үшін жіберу не жібермеу байланысты

болады.

Мұндай градация заңнамалық бастама құқығын сипаттау үшін қажет. Заңнамалық бастама құқығының мазмұнына мынадай элементтер кіреді: оны жасауға оның субъектілері мүмкін болатын, жүзеге асыруға құқылы іс – әрекет, осы іс – әрекеттерді іске асырудың салдары. Заң шығару бастамы құқығы мазмұнының айқындаушы элементі субъектілік құрам болып табылады. Заң шығару бастамасы құқығының иесін белгілеу қиындық тудырмайды. Заң жобаларын жоғары өкілді билік органына енгізу құқығы берілген және осы құқықты іске асыратын кез келген тұлға, орган немесе ұйым болуы мүмкін. Қазақстан Республикасы Конституциясының 61-бабы 1-тармағына сәйкес заң шығару бастамасы құқығына Қазақстан Республикасы Президенті, Парламенті, Үкіметі ие.

Заң жобасын қабылдап алу, оны тіркеу және ол туралы сессияда заң туралы ақпарат сияқты міндетті, бірақ қосымша компоненттермен қатар, ең бастысы заңнамалық бастама құқығын жүзеге асыру нәтижесінде енгізілген заң жобасын немесе заңнамалық ұсынысты міндетті түрде қарау болып табылады. Бұл жағдайда мәжіліс өзін конституциялық тұрғыда бекітілген өзінің шешімімен байланыстырады.

Заңнамалық актінің жобасы бойынша ресми шешім қабылдау – бұл жобаның заңнамалық органда ресми өтуінің шешуші сатысы. Оны жүзеге асыру нәтижесінде жоба құқықтық актіге айналады. Тиісінше, осы кезеңнің алдыңғы кезеңдері түпкілікті құқық шығармашылық шешім қабылдау үшін алғышарттар мен жағдайлар жасайды.

Конституция заңдарды қабылдау тәртібін егжей – тегжейлі реттейді. Барлық баптар, бөлімдер мен тараулар талқыланғаннан кейін заң жобасы тұтастай қабылданады. Мәжіліс заңды қабылдағаннан кейін, Сенат міндетті түрде қарауына жататын бірнеше нормативтік актілер бар. Олар мемлекеттің тыныс – тіршілігінің маңызды мәселелеріне қатысты, оларға: мемлекеттік бюджет, салықтар мен алымдар қаржылық, валюталық, кредиттік және кедендік реттеу, ақша эмиссиясы мәселелері, халықаралық шарттарды бекіту және күшін жою, соғыс пен бейбітшілік, мемлекеттік шекараны қорғау және оның мәртебесі мәселелері жатады.

8) Қазақстан Республикасы Президентінің заңға қол қоюы. Қазақстан Республикасы Президентіне жіберілген заң жобасына бір ай ішінде қол қойылады және заңды күшіне енеді. Кейбір жағдайларда Республика Президенті заңды немесе оның жеке мақалаларын қайта талқылау және дауыс беру үшін қайтаруы мүмкін. Егер Парламент әрбір Палата депутаттары жалпы санының үштен екісінің көпшілік даусымен бұрын қабылданған шешімді растаса, Президент бір ай ішінде заңға қол қоюға міндетті. Егер Президенттің қарсылықтары еңсерілмеген болса, заң қабылданбаған немесе Президент ұсынған редакцияда қабылданған болып есептеледі. Егер Парламент әрбір Палата депутаттары жалпы санының үштен екісінің көпшілік даусымен бұрын қабылданған шешімді растаса, президент бір ай ішінде заңға қол қоюға міндетті. Егер Президенттің қарсылықтары еңсерілмеген болса, заң қабылданбаған немесе Президент ұсынған редакцияда қабылданған болып есептеледі.

9) Заңды ресми жариялау. Заңның құрылу процесі, оның ресми жариялануымен аяқталады, ол «Нормативтік құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 24 наурыздағы Заңы 1 бабының 14 тармағына сәйкес нормативтік құқықтық актінің толық мәтінін ресми және мерзімді баспа басылымдарында, сондай – ақ Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын Интернет – ресурста қол қойылған түпнұсқаларға толық сәйкес графикалық форматта жариялау деп түсіндіріледі. Барлық заңдар олардың күшіне енуінің басқа тәртібі белгіленбесе, заңдар алғашқы ресми жарияланғанынан кейін 10 күн өткен соң күшіне енеді.

Заң шығару процесі оны жариялаумен аяқталады. Мемлекеттің жалпыға бірдей міндетті талабы болу үшін құқықтық норма жалпыға бірдей қолжетімді баспа басылымдарында объектіленуі тиіс және бұл процесс маңызды болып табылады. Заңдарды жариялау – олардың күшіне енуінің басты алғышарты және заңдарды білу презумпциясының заңдық негізі. Азаматтар жарияланбаған заңды білуі және оларға белгісіз ережелерді бұзғаны үшін жауапкершілік қоя алады деп пайымдауға болмайды. Жариялау жалпыға бірдей қолжетімді, ресми баспасөз органында оның толық және дәл мәтінін орналастырудан

тұратын қабылдаған заңнамалық актіні жалпыға бірдей мәлімдеу үшін заңмен белгіленген тәсіл болып табылады.

Жариялау – бұл қабылданған заңнамалық актіні жұртшылықтың назарына жеткізудің заңда белгіленген тәсілі, заңнамалық актінің толық және дұрыс мәтіні жұртшылықтың қолы жетімді ресми баспа басылымдарында орналастырылуы тиіс. Жариялаудың заңнамалық актінің күшіне енуі және одан әрі қолданылуы үшін құқықтық маңызы зор болғандықтан, ол аса маңызды саяси акт болып табылады және қатаң белгіленген тәртіппен жасалады.

Жариялау сатысында заңды шығару процесі аяқталады. Заң шығару процесі – бұл тек нормативтік актіні құру тетігі ғана емес, бұл шығармашылық процесс, жасампаз қызмет, демек, белгілі бір логикалық ережелер мен қағидаттарға бағынған креативті, бағынышты екенін атап өткен жөн.

«Нормативтік құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 24 наурыздағы Заңының «нормативтік құқықтық актілерді ресми жариялау туралы міндеттілігі» 30 бабына сәйкес Қазақстан Республикасы қатысушысы болып табылатын барлық заңдар, халықаралық шарттар жарияланады. Азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен міндеттеріне қатысты нормативтік құқықтық актілерді ресми жариялау оларды қолданудың міндетті шарты болып табылады. Нормативтік құқықтық актілерді ресми жариялау Қазақстан Республикасы Үкіметі айқындайтын тәртіппен конкурстық негізде баспа басылымдары арқылы жүзеге асырылады.

Конституциялық заңдар қабылдау үшін ерекше тәртіп көзделген. Қазақстан Республикасы Конституциясында нақ қандай жағдайда Конституциялық заң қабылданатыны көрсетілген. Конституциялық заңдар Конституцияда көзделген мәселелер бойынша қабылданады. Атап айтқанда, олардың кейбірі билік органдарының қызметін регламенттейді. Бұл Қазақстан Республикасы Конституциялық заңдары: «Қазақстан Республикасының Президенті туралы», «Қазақстан Республикасының Парламенті туралы», «Қазақстан Республикасының Үкіметі туралы», «Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы», «Қазақстан Республикасы сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы». Мемлекеттік билік органдарына сайлау рәсімдеріне және Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәсімдерін белгілеуге ерекше мән беріледі, себебі Конституцияда оларды конституциялық заңдармен реттеу көзделген.

Үкіметтің енгізген заң жобасының қабылданбауына байланысты Премьер-Министр Парламент Палаталарының бірлескен отырысында Үкіметке сенім білдіру туралы мәселе қоюға құқылы. Бұл мәселе бойынша дауыс беру сенім туралы мәселе қойылған сәттен бастап қырық сегіз сағаттан ерте өткізілмейді. Егер сенімсіздік білдіру туралы ұсыныс Конституцияда белгіленген қажетті дауыс санын ала алмаса, заң жобасы дауыс берілмей қабылданды деп есептеледі. Алайда Үкімет бұл құқықты жылына екі реттен артық пайдалана алмайды.

Парламент Республиканың бүкіл аумағында міндетті күші бар Қазақстан Республикасының заңдары, Парламент қаулылары, Сенат пен Мәжілістің қаулылары нысанында заң актілерін қабылдайды.

Республика заңдары оларға Республика Президенті қол қойғаннан кейін күшіне енеді.

Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар әр Палата депутаттары жалпы санының кемінде төрттен үшіннің көпшілік даусымен енгізіледі. Конституциялық заңдар Конституцияда көзделген мәселелер бойынша әр Палата депутаттары жалпы санының кемінде үштен екісінің көпшілік даусымен қабылданады.

Парламент пен оның Палаталарының заң актілері, егер Конституцияда өзгеше көзделмесе, Палаталар депутаттары жалпы санының көпшілік даусымен қабылданады. Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар енгізу, конституциялық заңдар қабылдау немесе оларға өзгерістер мен толықтырулар енгізу, конституциялық заңдар қабылдау немесе оларға өзгерістер мен толықтырулар енгізу мәселелері бойынша кемінде екі оқулар өткізу міндетті.

Республика заңдары, Парламент пен оның Палаталарының қаулылары Конституцияға

қайшы келмеуге тиіс. Парламент пен оның Палаталарының қаулылары заңдарға қайшы келмеуге тиіс.

Республиканың заңнамалық актілерін және өзге де нормативтік құқықтық актілерін әзірлеу, ұсыну, талқылау, күшіне енгізу және жариялау тәртібі арнаулы заңмен және Парламент пен оның Палаталарының регламенттерімен регламенттеледі.

Қазақстан Республикасы Парламентінің жоғарыда қарастырылған заңнамалық өкілеттігі көп жағдайда басқа елдердің, мысалы, Франция, Германия, Ресей Федерациясының өкілеттіктеріне ұқсас. Бұл ұқсастықтар көптеген мемлекеттердің конституциялық құрылысы мен заңнаманың негізінде Рим құқығының негізі қаланғанына байланысты.

Осылайша, Қазақстан Республикасы Парламентінің заң шығару саласындағы өкілеттігі шет елдер Парламенттерінің заңнамалық өкілеттіктеріне ұқсас болғандықтан, көп жағдайда демократиясы дамыған елдерге қойылатын талаптарға жауап береді деген қорытынды жасауға болады. Қазақстан Республикасы Парламентінде заң шығару процесінің ерекшелігі оның Парламент қабырғасында ғана жүзеге асырылатынында болып табылады. Заң шығару процесінің ерекшелігі оның негізгі кезеңдері Қазақстан Республикасы Конституциясымен қатаң регламенттелген: бұл атап өткеніміздей заңнамалық актіні әзірлеу, талқылау, қабылдау және күшіне енгізу процесі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Абдукаримова З. Парламент и парламентаризм./З. Абдукаримова.// Поиск: сер. Гуманитарная, 2002, 2.
2. Темирбулатов С. Законотворческий процесс и верховенство Конституции. // Мысль. -1997, 8.
3. Зиманов С.З. Конституция и Парламент Республики Казахстан. Алматы, 1996.
4. Шеретов С.Г. Конституционное право Республики Казахстан: краткий курс. Алматы: Данекер 2002.
5. Есенжанов А., Кеталов М. Опубликование нормативно - правового акта: окончательная стадия нормотворческого процесса и начало правоприменительной практики. // Правовая реформа в РК 2002, 2.

СОЦИАЛЬНАЯ ПРИРОДА ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

Федорова Елена, студентка 2 курса специальность «Международный менеджмент»
Научный руководитель: доцент кафедры «Маркетинга и международного менеджмента»

Возмилов Иван Дмитриевич

Уральский государственный экономический университет, г.Екатеринбург

Кризис духовности связан с непрекращающимися катаклизмами, в результате которых человек гибнет, ожесточается, утрачивает социальные связи, перестает кому-либо верить. Возникла принципиально новая ситуация: идет поиск ориентиров, механизмов, балансов и по природному зову человек возвращается к простейшим социальным связям. На этой почве легко и быстро появляются религиозные и политические шарлатаны, тоталитарные монстры.

Почему в безумной гонке за земными благами стала забываться нравственная сторона человеческой жизни, а культ потребления стал смыслом жизни многих людей?

Как отмечает Г. Юшкявичус, общество потребления очевидно по результатам проведения социологических исследований на тему, какие у молодежи социальные устои, какие настроения? И получен ответ: первая цель – деньги. Как их добыть? Любыми путями! Вплоть до насилия. Общечеловеческие ценности, такие как дружба, любовь, патриотизм, идут на последнем месте. И это очень опасно [1, с. 3].